Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγονται τὰ ἑξῆς: ὅτι ὁ ναὸς ἦτο πρότερον μικρὸς καὶ ἁπλοῦς κινδυνεύων δὲ νὰ καταπέσῃ, ἀνηγέρθη μεγαλείτερος καὶ λαμπρότερος· ὅτι ἡ ἀνέγερσις ἤρχισε τὴν 1ην Μαΐου τοῦ 1843 ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Βησσαρίωνος· ὅτι ταῦτα ἐγράφησαν κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1847, (ὁπότε δὲν ἔζη πλέον ὁ Βησσαρίων), μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀνεγέρσεως, εἶχον ἐπικυρωθῇ οἱ λογαριασμοὶ αὐτῆς ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Μελετίου, ὅστις εἶχε διαδεχθῇ τὸν Βησσαρίωνα 2 Ἰανουαρίου 1847.

Μετὰ 25 ἔτη ἐπεσκευάσθη ὁ ναός, διότι εἰς τὰς σελίδας 41 καὶ 42 τοῦ προμνημονευθέντος (Γ΄) κώδηκος ὑπάρχει «ἰσολογισμὸς ἐκκαθαρίσεως τῆς ἐπισκευῆς» αὐτοῦ τὸ 1869.

Εἰς τὴν Παναγίαν ἐλειτούργουν κατ' ἀρχὰς μὲν εἷ; καὶ κατόπιν δύο ἱερεῖς μέχρι τοῦ 1888, ὁπότε, 24 Ἰουνίου προσετέθη, κατὰ τοὺς κώδηκας καὶ τρίτος· ἤδη ἀπὸ ἀρκετῶν ἐτῶν εἶναι πάλιν δύο ἱερεῖς.

Τὸ 1892 «κατεσκευάσθησαν οἱ καταρρεύσαντες τοῖχοι τῶν ἐκκλησιῶν», ἑπομένως καὶ τῆς Παναγίας.

Κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ὅτε οἱ Βούλγαροι εἶχον καταλάβει τὸ Διδυμότειχον, ὁ μητροπολίτης Διδυμοτείχου Φιλάρετος, τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος, ἀνήγγειλε δι' ἐγγράφου αὐτοῦ πρὸς τὸν βούλγαρον διοικητὴν Ἀδριανουπόλεως Ρόζενταλ, καθ' ἃ ἀναφέρουν οἱ κώδηκες, «ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κοινότης (Διδυμοτείχου) προσφέρει μίαν ἐκκλησίαν τοῖς Βουλγάροις διὰ τὰς θρησκευτικάς των ἀνάγκας»· μετά τινας δὲ ἡμέρας, 16 Ὀκτωβρίου 1915, καὶ ἐν συνεδρίᾳ τῆς δημογεροντίας, «ἡ Α. Σεβ. ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ «Νατσάλνικ» (ἔπαρχος) Διδυμοτείχου κ. Γεωργίεφ ἐπὶ τῇ βάσει (ἐγγράφου) τοῦ ἐπάρχου Ρόζενταλ διεκοίνωσεν . . . ὅτι οἱ Βούλγαροι προετίμησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆ; Παναγίας καὶ ὅτι ἔγεινεν ἡ παράδοσις αὐτῆς εἰς τὸν ἱερέα παπᾶ Δόϊτσον». Ὁ Ἀ. Δελόγκας ἀναφέρει, ὅτι ἐλειτούργουν βουλγαριστὶ ἐν αὐτῇ, καθὼς ἀργότερον καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ναοῖς μέχρις οὗ, 11 Μαΐου 1920, ἐπὶ διασυμμαχικῆς κατοχῆς τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἐπεστράφη ἡ Παναγία εἰς τοὺς ἡμετέρου;, ἐνῷ οἱ ἄλλοι ναοὶ εἶχον ἐπιστραφῇ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1919.

Ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Φιλαρέτου Βαφείδου κατὰ τὸ ἔτος 1925—1926, διὰ τῶν οἰκονομιῶν τῆς Παναγίας καὶ τῆς συνδρομῆς τῶν Χριστιανῶν Διδυμοτείχου ἀνεκτίσθησαν οἱ τοῖχοι τοῦ περιβόλου καὶ ἀνυψώθη νέον ὑψηλὸν καὶ ὡραῖον κωδωνοστάσιον ἐπὶ τῆς κάτω ἐξωθύρας αὐτοῦ.

Τὸ κηροποιεῖον τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου.

Εἰς τὴν ἐμπροσθίαν αὐλὴν τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐλλιπῶς ἤδη λειτουργοῦντος κηροποιείου ἢ μᾶλλον κηροπωλείου ὑπῆρχε πρὸ ἑνὸς αἰῶνος μία οἰκία· ἡ οἰκία αὕτη

εἶχε μεταβιβασθῆ κληρονομικῶς εἰς τὴν Χατζῆ Σουλτάναν. Ἡ Χατζῆ Σουλτάνα εἶχε δωρήσει τὴν οἰκίαν της εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ κατοικῇ ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ θανάτου της.

Ἐκεῖ ἡ Χατζῆ Σουλτάνα ἐδίδασκεν ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη τὰ πρῶτα γράμματα εἰς τὰ μικρὰ παιδία τῆς πέριξ συνοικίας ἄρρενα καὶ θήλεα. Ἤρχιζον δὲ τὰ μαθήματα, κατὰ τὴν παλαιὰν καλὴν συνήθειαν, μὲ τὴν φράσιν «Σταυρέ, βοήθει μοι, ἄλφα, βῆτα, κ.τ.λ.», καὶ οἱ μαθητευόμενοι ἔφερον κατὰ μῆνα ὡς δίδακτρα εἰς τὴν διδασκάλισσάν των 50 δράμια καφὲ ἢ 100 δράμια ζάχαριν ἢ ἄλλα παρόμοια εἴδη εἰς ἀνάλογα ποσά· ἔγραφον δὲ ἐπὶ τῆς ἄμμου διὰ τῶν δακτύλων ἢ διὰ ξυλαρίου. Αἱ σχετικῶς μεγαλείτεραι μαθήτριαι ὑπηρέτουν τὴν διδασκάλισσαν αὐτῶν μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ὄχι μόνον νὰ κτενίζουν τὴν κόμην της, ἀλλὰ νὰ πλύνουν καὶ τοὺς πόδας της!

Εἰς τοὺς σωζομένους κώδηκας τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου ἀναγράφεται κατὰ τὸ ἔτος 1837, ὅτι ἐγένοντο «ἔξοδα δι' ὀντάδες ἔξωθι» τῆς ἐκκλησίας «γρόσια 894 παράδες 20»· οἱ «ὀντάδες» οὗτοι, δηλαδὴ τὰ δωμάτια, εἶναι ἡ οἰκία τῆς Χατζῆ Σουλτάνης. Φαίνεται ὅτι ἦτο ἠρειπωμένη καὶ ἐγένετο ἐπιδιόρθωσις αὐτῆς καὶ ἐκτίσθησαν ἢ μᾶλλον ἀνεκαινίσθησαν οἱ «ὀντάδες»· τὸ κτίριον τοῦτο ἐπὶ Μητροπολίτου Μεθοδίου (1878–1893) ἐχρησίμευσεν ὡς γραφεῖα τοῦ συλλόγου «Ἀγάπη», πολὺ δὲ ἀργότερον μετετράπη εἰς κηροποιεῖον κοινοτικόν, δηλαδὴ τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως.

Ἡ πρώτη σκέψις περὶ ἱδρύσεως κηροποιείου ἐγένενο 11 Σεπτεμβρίου 1894 ἐπὶ Μητροπολίτου Φιλοθέου, ἐπραγματοποιήθη δὲ 9 Φεβρουαρίου 1900 ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Φιλαρέτου Βαφείδου πρὸς τὸν σκοπὸν κυρίως τῆς οἰκονομικῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἐκπαιδευτηρίων Διδυμοτείχου.

Ἐν τῷ κηροποιείῳ τούτῳ ἐχύνοντο κηρία καὶ λαμπάδες διαφόρων μεγεθῶν καὶ ἐπωλοῦντο εἰς ὡρισμένην καὶ συμφέρουσαν τιμὴν εἰς τοὺς χριστιανοὺς Διδυμοτείχου καὶ ὅλης τῆς ἐπαρχίας. Ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ πώλησις τῶν κηρίων ἦτο σχεδὸν μονοπωλιακὴ μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς. Αἱ ἱκανοποιητικαὶ πρόσοδοι τοῦ κηροποιείου καὶ κηροπωλείου ἀπέβησαν εἷς τῶν κυριωτέρων πόρων τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου, χάριν ἐπιδιορθώσεως ἢ ἀνεγέρσεως σχολικῶν κτιρίων καὶ τῶν διαφόρων ἀναγκῶν καὶ ἰδίως τῆς μισθοδοσίας τῶν διδασκάλων.

Τὸ χρησιμώτατον τοῦτο ἵδρυμα, κατασχεθέν, ὅπως καὶ ὁ μητροπολικὸς ναὸς καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ καὶ δημόσια κτίρια κατὰ τὴν βουλγαροκρατίαν, ἐπεστράφη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1919. Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους πρὸ τοῦ μεγάλου πολέμου χρόνους, ἀλλὰ πρὸ πάντων κατὰ τοὺς μεταπολεμικούς, εἰργάζετο ἐλλιπῶς, καὶ ὄχι ἱκανοποιητικῶς. Τὸ κτίριον του εἶχε σχεδὸν καταπέσει· ἐπὶ τέλους ὅλαι αἱ οἰκονομίαι τοῦ κηροποιείου, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων χρημάτων του γενικου εν τῃ ἱερᾷ μητροπόλει κοινοτικοῦ ταμείου, διετέθησαν εἰς τὴν τὸ 1925–26 γενομένην ἐκ θεμελίων ἀνέγερσιν τοῦ νέου μεγάρου τῆς Μητροπόλεως. Ἀνασυσταθὲν ἀπὸ τοῦ 1928 ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Διδυμοτείχου Ἰωακείμ, λειτουργεῖ καὶ πάλιν ὁπωσδήποτε πρὸς σχετικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ πτωχοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ ναοῦ ἐπιδιώρθωσε κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ καταρρέον κτίριον τοῦ κηροποιείου.

'Αρχιμανδρίτης ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΦΕΙΔΗΣ

Τὸ κρυφοσχολεῖον τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Διδυμοτείχου.

Αρχ. Νικ. Γ. Βαφείδη: Θρᾳκικά Αθ. ΙΓ' 1940 σ. 248-250

ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΙΤΑΙ

ΧΑΤΖΗ ΣΟΥΛΤΑΝΑ

Εἰς τὴν ἐμπροσθίαν αὐλὴν τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ [illegible] ἤδη λειτουργοῦντος κρυφοσχολείου ἢ μᾶλλον κρυφοσχολείου ὑπῆρχε πρὸ ἑνὸς αἰῶνος μία οἰκία. ἡ οἰκία αὕτη εἶχε μεταβιβασθῆ κληρονομικῶς εἰς τὴν Χατζῆ Σουλτάναν, ἡ ὁποία ἦτο ἀδελφὴ τοῦ Παπασταύρου καὶ θεία τῶν ἀδελφῶν παπᾶ Εὐαγγέλου καὶ Εὐσταθίου τοῦ μεταλλάξαντος ἀργότερον τὸ ἐπώνυμόν του Παπαδόπουλος εἰς Καβάσιλαν. ἡ Χατζῆ Σουλτάνα εἶχε δωρήσει τὴν ἐν λόγῳ οἰκίαν της εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ κατοικῇ ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ θανάτου της.

Ἐπεὶ ἡ Χατζῆ Σουλτάνα ἐδίδασκεν εἰς κρυπτὰ ὅλη τὰ πρῶτα γράμματα εἰς τὰ μικρὰ παιδιὰ τῆς πέριξ συνοικίας ἄρρενα καὶ θήλεα. ἤρχιζον δὲ τὰ μαθήματα, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ κατὰ τὸ 1856-1857 μὲν μικρὸς μαθητής, ἤδη δὲ γέρων, Ἀριστείδης Δεληόγλου, κατὰ τὴν παλαιὰν καλὴν συνήθειαν, μὲ τὴν φράσιν "Σταυρέ, βοήθει με, ἄλφα, βῆτα, κ.τ.λ.", καὶ οἱ μαθητευόμενοι ἔφερον κατὰ μῆνα ὡς δίδακτρα εἰς τὴν διδασκάλισσάν των 50 δράμια καφὲ ἢ 100 δράμια ζάχαριν ἢ ἄλλα παρόμοια εἴδη εἰς ἀνάλογα ποσά. μαθήτρια τῆς Χατζῆ Σουλτάνας εἶχε χρηματίσει πρὸ τοῦ [illegible] καὶ ἡ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀποθανοῦσα ὑπερενενηκοντοῦτις γραῖα Μαριγὼ Σιναπίδαινα. αὕτη μᾶς ἔλεγεν ὅτι ἐδιδάσκοντο ἐκτὸς ἄλλων καὶ τὸ "Πάτερ ἡμῶν" καὶ τὸ "Πιστεύω", δηλαδὴ τὴν Κυριακὴν προσευχὴν καὶ τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως. ἔγραφον δὲ ἐπὶ τῆς ἄμμου διὰ τῶν δακτύλων ἢ διὰ ξυλαρίου. ἡ Μαριγὼ προσέθετε καὶ τοῦτο,

ὅτι αἱ σχετικῶς μεγαλείτεραι μαθήτριαι ὑπηρέτουν τὴν διδασκάλισσαν αὐτῶν μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ὄχι μόνον νὰ κτενίζουν τὴν κόμην της, ἀλλὰ νὰ πλύνουν καὶ τοὺς πόδας!

Εἰς τοὺς σωζομένους κώδικας τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου ἀναγράφεται κατὰ τὸ ἔτος 1837, ὅτι ἐγένοντο "ἔξοδα δι' ὀντάδες ἔξωθι" τῆς ἐκκλησίας "γρόσια 894 παράδες 20". οἱ "ὀντάδες" οὗτοι, δηλαδὴ τὰ δωμάτια, εἶναι ἡ οἰκία τῆς Χατζῆ Σουλτάνης. φαίνεται, ὅτι ἦτο ἠρειπωμένη καὶ ἐγένετο ἐπιδιόρθωσις αὐτῆς καὶ ἐπεκτάθησαν ἢ μᾶλλον ἀνεκαινίσθησαν οἱ "ὀντάδες". τὸ κτίριον τοῦτο ἐπὶ Μητροπολίτου Μεθοδίου (1878-1893) ἐχρησίμευσεν ὡς γραφεῖα τοῦ συλλόγου "Ἀγάπη". πολὺ δὲ ἀργότερον μετετράπη εἰς κηροποιεῖον κοινοτικόν, δηλαδὴ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἡ πρώτη σκέψις περὶ ἱδρύσεως κηροποιείου ἐγένετο 11 Σεπτεμβρίου 1894 ἐπὶ Μητροπολίτου Φιλοθέου, ἐπραγματοποιήθη δὲ 9 Φεβρουαρίου 1900 ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Φιλαρέτου Βαφείδου πρὸς τὸν σκοπὸν κυρίως τῆς ~~ὑποστηρ~~ οἰκονομικῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἐκπαιδευτηρίων Διδυμοτείχου. (Αὐθημερὸν διωρίσθη ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας ἐπιστάτης τοῦ νεοϊδρυθέντος κηροποιείου ὁ Κυριάκης Γεωργίου. τοῦτον, ἐργασθέντα ἐπὶ 5 ἕως 6 ἔτη, διεδέχθη εἰς τὴν ἐπιστασίαν τοῦ κηροποιείου καὶ τὴν πώλησιν κηρίων ὁ πρότερον ὡς κανδηλάπτης τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐργαζόμενος Ζήσης Χατζῆ Πασχάλης.

Ἐν τῷ κηροποιείῳ τούτῳ ἐχύνοντο κηρία καὶ λαμπάδες διαφόρων μεγεθῶν καὶ ἐπωλοῦντο εἰς ὡρισμένην καὶ συμφέρουσαν τιμὴν εἰς τοὺς χριστιανοὺς Διδυμοτείχου καὶ ὅλης τῆς ἐπαρχίας. ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ πώλησις τῶν κηρίων ἦτο σχεδὸν μονοπωλιακὴ μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐποχῆς. αἱ ἱκανοποιητικαὶ πρόσοδοι τοῦ κηροποιείου καὶ κηροπωλείου ἀπέβησαν εἷς τῶν κυριωτέρων πόρων τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου,

χάριν ἐπιδιορθώσεως ἢ ~~ανα~~ ἀνεγέρσεως σχολικῶν κτιρίων καὶ τῶν διαφόρων ἀναγκῶν καὶ ἰδίως τῆς μισθοδοσίας τῶν διδασκάλων.

Τὸ χρησιμώτατον τοῦτο ἵδρυμα, κατασχεθὲν ὅπως καὶ ὁ Μητροπολιτικὸς ναὸς καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ καὶ δημόσια κτίρια κατὰ ~~κατὰ~~ τὴν βουλγαροκρατίαν, ἐπεστράφη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1919. κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τοῦ μεγάλου πολέμου χρόνους, ἀλλὰ πρὸ πάντων κατὰ τοὺς μεταπολεμικούς, εἰργάζετο ἐλλιπῶς καὶ ὄχι (ὅπως ἔπρεπεν) ἱκανοποιητικῶς, παραδόξου μάλιστα πολλοὶ χριστιανοὶ ἐπώλουν δυστυχῶς ἐλευθέρως ἐν τῇ ἀγορᾷ κρέατα, ἤνοιξε δὲ καὶ ἰδιωτικὸν κρεοπωλεῖον. τὸ κτίριόν του ~~ἐπίσης~~ δὲ εἶχε σχεδὸν καταπέσει. ἐπὶ τέλους ὅλαι αἱ οἰκονομίαι τοῦ κρεοπωλείου, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων χρημάτων τοῦ γενικοῦ ἐν τῇ ἱερᾷ Μητροπόλει κοινοτικοῦ ταμείου, διετέθησαν εἰς τὴν τὸ 1925-26 γενομένην ἐκ θεμελίων ἀνέγερσιν τοῦ νέου μεγάρου τῆς Μητροπόλεως. Ἀνασυσταθὲν ἀπὸ τοῦ 1928 ~~ὑπὸ~~ τοῦ ~~νέου καὶ δραστηρίου~~ Μητροπολίτου Διδυμοτείχου ~~Σεβασμιωτάτου Κυρίου~~ Ἰωακείμ, λειτουργεῖ καὶ πάλιν ὁπωσδήποτε πρὸς ~~ἐπαρκῆ~~ σχετικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ πτωχοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. ~~εὐτυχῶς δὲ~~ ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ ναοῦ ~~τῇ συγκαταθέσει καὶ τῇ ἀδείᾳ τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως~~ ἐπιδιώρθωσε κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ καταρρέον ~~ἑτοιμόρροπον~~ κτίριον τοῦ κρεοπωλείου.

~~Ξυλόκαστρον (Κορινθίας) Ἀπρίλιος 1938.~~

\+ ~~Ἀρχιμανδρίτης~~

~~Νικόλαος Γ. Βαρσίδης,~~

~~Καθηγητὴς πρώην μὲν τοῦ Γυμνασίου Διδυμοτείχου, ἤδη δὲ τοῦ Πρακτικοῦ Λυκείου Ξυλοκάστρου.~~